

ТАҚРИЗИ

муассисаи пешбар ба диссертатсияи Давлатов Абдулмачид Нурович тахти унвони “Вижагиҳои нахвии “Қобуснома”-и Унсурулмаолии Кайковус” барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.01: (забони тоҷикӣ)

Илми наҳв барои шинохту муайян кардани иллату нуқси тарзи гуфтору баён ва саҳеҳии он чун раҳнамо хизмат менамояд. Таҳқиқи густурдаи вижагиҳои нахвии “Қобуснома”-и Унсурулмаолии Кайковус ҳанӯз рӯйи кор наомадааст. Аз ин рӯ, Давлатов А.Н. таҳқиқи ин мавзӯро ба хотири кушодани вижагиҳои нахвии “Қобуснома” зарур мешуморад.

Аз рӯйи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ва забоншиносӣ маълум мешавад, ки ташаккули ва рушди забони тоҷикӣ ба давраи сулолаи Сомониён, яъне асрҳои X-XI рост меояд ва “Қобуснома” осори хаттии ин давра ба ҳисоб меравад.

Мубрамияти мавзӯи таҳқиқ аз як тараф, барои такмил ва инкишофи солими забони адабии муосири тоҷик ва таҳқиқи нахвиёти осори беҳтарини адабиёти классикӣ маводи пурарзиш диҳад, аз тарафи дигар, аз таҳқиқи осори насрии ин давра маълум мегардад, ки насри ин давра сода ва равон буда, аз тақаллуфоту иборарпадозӣ орӣ мебошад.

Дар қисмати дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ қайд мегардад, ки доир ба забон, ибораорӣ ва шакли ҷумлабандии адабиёти классикии тоҷику форс забоншиносон то ин дам таҳқиқотҳои мушаххасро ба анҷом овардаанд. Дар диссертатсия як катор олимони ном гирифта мешаванд, ки баъзе маълумотҳоро оид ба забони адабиёти классикӣ низ пешниҳод намудаанд, аз ҷумла, К.Г.Залимав, Ч.Николсон, Э.Браун, В.А.Жуковский, Н.Березин,

Д.Филлот, П.Ҳорн, Р.И.Алиев, М.Баҳор. Ҳамчунин С. Ализода, Л. Бузургзода, Б. Ҳочизода, Д. Т. Точиев, Б. Ниёзмухаммадов, М. Қосимова, Ш. Рустамов, Р. Ғаффоров, Н. Маъсумӣ, М.Норматов, С.Собирҷонов, М.Абдурахмонова барои инкишофи забоншиносии тоҷик ва ошкор намудани вижагиҳои ҷумлаҳои сода хизмати шоиста намудаанд. Давлатов А.Н. қайд менамояд, ки ягона асаре, ки ба наҳви ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони осори классикӣ бахшида шудааст, асари Қ.Қаландаров “Ҷумлаи мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик дар асрҳои XV-XVI” ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон муҳаққиқ ба қалам меорад, ки дар атрофи “Қобуснома”-и Унсурулмаолии Кайковус як қатор таҳқиқоти илмӣ ба анҷом расидаанд ва синтаксиси ҷумлаҳои содаи ин асар аз ҷониби М.Н.Қосимова дар “Очеркҳои оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаи насри асри XI дар асоси маводҳои “Сиёсатнома”, “Қобуснома” ва “Сафарнома” ба таҳқиқ фаро гирифта шудааст ва хусусиятҳои сарфӣ асари номбурда бошад, аз ҷониби А.Давронов таҳқиқ гардидаанд.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқи Давлатов А. аз он иборат аст, ки муҳаққиқ кӯшиш намудааст, ки ба масъалаи тарзи ибораорӣ, хусусияти сохтори маъноии ҷумлаҳои содаи мураккаб ва бандҳои наҳви “Қобуснома”-и Унсурулмаолии Кайковус равшанӣ андохта онро мавриди баррасӣ қарор диҳад. Дар диссертатсия ҳадафҳои дар пешгузоштаи муҳаққиқ ба анҷом расидаанд.

Объекти таҳқиқоти матни “Қобуснома”-и Унсурулмаолии Кайковус, ки солҳои 1968, 1979 ва 2007 нашр гаштааст, ташкил медиҳад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Таҳқиқоти мазкур сохтори наҳвии забони адабии классикӣ дар як давраи муайяни таърихӣ, дар асоси маводи таҳлилшуда нишон медиҳад. Инчунин низомии муайянгардидаи таҳлили наҳвии забони “Қобуснома”-и Унсурулмаолии Кайковус мавриди баррасӣ қарор мегирад, ки вижагиҳои қорбурди воҳидҳои наҳв дар асар ба таври мушаххас ва бо усуси омӯрӣ дар диссертатсия оварда шудааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда дар 9 банд муайян гардидааст.

Моҳияти амалӣ таҳқиқро натиҷаҳои таҳқиқ амалан барои фанҳои таҳассусӣ дар ихтисосҳои забоншиносӣ, тарҷумаи бадеӣю матншиносӣ, таҳлили матни бадеӣ, таълифи китобҳои дарсӣ, дастури таълимӣ, инчунин, дар омӯзишу таҳқиқи забони осори адибон низ ташкил медиҳад ва бахшҳои алоҳидаи кори илмии мазкур дар ихтисосҳои филологии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ метавонад мавриди таълиму тадрис қарор бигирад.

Оид ба мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ ҳаминро бояд қайд намуд, ки диссертатсия дар мавзӯи “Вижагиҳои наҳви “Қобуснома” барои дарёфти дараҷаи илмии 10.02.01 – Забони тоҷикӣ пурра мувофиқат мекунад.

Сохтори диссертатсия аз ду боб, фаслҳо ва зерфаслҳо, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат буда, 169 саҳифаи ҷопи компютери ро ташкил медиҳад.

Боби якуми диссертатсия “Хусусияти сохторию маъноии ҷумлаҳои сода дар “Қобуснома”-и Унсурулмаолии Қайковус” унвон дорад, ки аз панҷ фасл ва панҷ зерфасл иборат мебошад. Фасли аввали боби мазкур аз вижагиҳои сохторию ҷумлаҳои содаи “Қобуснома” маълумот медиҳад. Муҳаққиқ аз ду ҷиҳат ба ҳелҳо ҷудо шудани ҷумлаҳои содаро қайд менамояд, ки ин ҳам ҷиҳати сохту таркиб ва мақсаду оҳанг мебошад. Мувофиқи пажӯҳиши муҳаққиқ маълум гардидааст, ки дар “Қобуснома” ҷумлаҳои содаи дутаркиба нисбат ба ҷумлаҳои содаи яктаркиба бештар истифода шудаанд.

Дар фасли дуюм бошад, ҷумлаҳои “Қобуснома” аз ҷиҳати маъно ва оҳанг таҳлил гардидаанд, ки аввалан ҷумлаҳои ҳикоягии асар ва баъдан ҷумлаҳои саволии асар рӯйи қоғаз оварда шуда, мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Дар мавриди ҷумлаҳои саволи ҳаминро бояд зикр намуд, ки дар ин зерфасл инчунин оид ба ҷумлаҳои саволии риторикӣ, ки ҷавобро талаб наменамоянд, маълумот дода шудааст.

Фасли сеюми боби номбурда ба ҷумлаҳои содаи яктаркибаи “Қобуснома” бахшида шуда, муҳаққиқ ҷумлаҳои содаи яктаркибаро ба ҷумлаи яктаркибаи мубтадо ё номӣ ва ҷумлаҳои яктаркибаи феълӣ ҷудо намудааст. Дар баробари ин дар 5 зерфасли фасли сеюм навъҳои ҷумлаҳои содаи яктаркибаи асари

мавриди таҳқиқ таҳлил гардида. ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълии муайяншаҳс, ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълии умумишаҳс, ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълии номуайяншаҳс ва бешаҳс дар алоҳидагӣ баррасӣ гардидаанд.

Ҳасли чоруми диссертатсияро масъалаи ҷумлаҳои дутаркиба фаро мегирад. Перомунӣ ҷумлаҳои дутаркиба дар диссертатсия қайд мегардад, ки ҷумлаҳои дутаркиба вобаста ба ифодаи хабар, типӣ феъл ду қолаб доранд, ки дар онҳо аъзоҳои ҳатмӣ ҷумла ва мукаммалии грамматикиву маъноӣ нисбӣ мавҷуданд, ки муваққит қолаби якумӣ ин навъи ҷумлаҳоро аз мубтадо ва хабарӣ бо феълӣ монда ифодагардида иборат мебарояд ва қайд менамояд, ки дар он сараъзоҳо ҳадди эътидоли ҳатмӣ сохторӣ доранд. Таркиби қолаби дуҷумро бошад, аз мубтадо, хабарӣ бо феълӣ гузаранда ифодагардида ва пурқунандаи бевоситаи суратёфта ва суратнаёфта иборат аст, ки дар он ба ғайр аз сараъзоҳо пурқунандаи бевосита низ ҳадди ҳатмӣ сохтори ҷумла ҳисоб мешавад.

Дар ҳасли панҷуми қор иштироқи аъзоҳои ҷумла дар ҷумлаҳои сода таҳлил гардидаанд, ки дар навбати худ дар диссертатсия аъзоҳои ҷумла ба сараъзоҳо ва аъзоҳои пайравӣ ҷумла ҷудо карда шудаанд. Дар зерҳасли алоҳида аъзоҳои ҷидаи ҷумла ва вижагиҳои он дар “Қобуснома” дарҷ гардидаанд.

Ҳасли шашуми ин боб ба тарзу воситаҳои алоқии наҳвӣ калимаҳо дар ҷумлаҳои содаи “Қобуснома” баҳшида шудааст ва он аз панҷ зерҳасли алоҳида иборат мебошад, ки ҳар як ҳасл мавзӯҳои пайдарпай ва ба ҳам алоқаманди воситаҳои алоқии наҳвиро дар бар мегирад. Ҳас, алоқии пайваст ва ҳелҳои он, воситаҳои грамматикӣ алоқии пайваст, алоқии тобеъ, воситаҳои грамматикӣ ва ҳелҳои алоқии тобеъ аз ҷумлаи ин масъалаҳо маҳсуб мебароянд.

Боби дуҷуми диссертатсия “Ҷумлаҳои мураккаб дар “Қобуснома”-и Унсурмаолии Қайқовус” ном гирифтааст, ки ба таври васеъ ин навъи ҷумлаҳоро таҳлил намунааст. Ҳасли якумӣ боби номбарда “Ҷумлаи

мураккаби пайваст дар “Қобуснома” унвон гирифта, муҳтавои он дар доираи панҷ фасл ҷой дода шудааст. Зикр кардан бамарид аст, ки фаслҳои мазкур ба зерфаслҳо ҷудо нашудаанд, балки дар онҳо гурӯҳбандии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва пайваст ба назар расиданд. Дар боби номбурда вижагиҳои ҷумлаҳои мураккаб ба таври муфассал таҳлил мегарданд. Муҳаққиқ қайд менамояд, ки Унсурмаолии Кайковус ҳанӯз дар асри XI дар “Қобуснома”-и худ аз хелҳои гуногуни ҷумлаи мураккаб фаровон истифода бурдааст, ки ин ба маҳорати нотакрори сухангустарии ӯ ва сабки махсуси нависанда ишорат менамояд. Зимни таҳлили ҷумлаҳои мураккаби пайвасти асари мавриди таҳлил диссертант хулосаҳоро дар се банд манзур менамояд. Хулосаи ӯ аз он иборат аст, ки ҷумлаҳои мураккаби пайваст фаровон истифода шудаанд. Вижагии ин навъи ҷумлаҳоро дар он медонад, ки бандаки хабарии “аст” дар ҷумлаи дуҷум, сеҷум ва баъдӣ ҳафз мегардад. Инчунин пайвандаки “ва” дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти кушода ба тарзи такрор бисёр омадааст ва як навъ хусусияти таъкидӣ пайдо намудааст. Пайвандаки пайвасткунандан “ё” низ шумораи зиёди ҷумлаҳоро дар асар таъмин намудааст.

Дар фасли дуҷуми боби мазкур ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар “Қобуснома” таҳлил шуда, ҷумлаҳои пайрави ҷумлаҳои мураккаб гурӯҳбандӣ гардидаанд. Муҳаққиқи мавзӯи мазкур дар мавридҳои муайян аз сарчашмаву маъхазҳо мисолҳо ва иқтибосҳои мувофиқро оварда, андешаҳои хешро далелнок мегардонад. Дар қисмати таҳлили ҷумлаҳои мураккаб номи забоншиносони тоҷик, ки дар самти наҳв саҳми хешро дар забоншиносии тоҷик гузоштаанд, қайд менамояд, ки инҳо Д.Т.Тоҷиев, М. Шаҳобова, Ҳ.Хусайнов, М.Қосимова, И.Ниёзмухаммадов, Ш.Рустамов, С.Атобуллоев, Қ. Қаландаров, Ф.Зикриёев, Д.Хочаев, В.Абдулазизов мебошанд.

Зимни таҳлили ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мубтадо низ як қатор забоншиносоне, ки дар ин самт саҳмгузоранд, номбар намуда, қайд мекунад, ки С.Атобуллоев таҳти унвони “Ҷумлаҳои пайрави мубтадо ва

хабар дар забони адабии тоҷик” рисолаи илмии мукаммалеро ба сомон расондааст.

Ҳамин тариқ, ба тарзи муфасссал ҳар як навъи ҷумлаи пайрав дар диссертатсия дар асоси маводи “Қобуснома” баррасӣ гардидааст.

Дар қисмати “Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави ҳол” мушоҳида намудем, ки навъҳои он ба бандҳои алоҳида ҷудо карда шуда, вобаста ба ҳар як навъ ҷумлаҳои мувофиқи асар барои исботи андеша оварда шудаанд, ки дар маҷмуъ 10 навъро ташкил медиҳанд.

Ҳасли сеюм дар ин боб “Ҷумлаҳои мураккаби сертаркиб” дар “Қобуснома” ном гирифтааст, ки ба се қолаби аслии ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб ва ҳам қолабҳои фаръие, ки имрӯз дар забони адабии меъёрӣ мустаъмаланд, бахшида шудааст. Мувофиқи маълумоти диссертатсия маълум гардид, ки дар “Қобуснома” ҳар се қолаби аслии ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб ва ҳам қолабҳои фаръӣ хеле фаровон истифода шудааст ва қариб ҳамаи қолабҳои фаръие, ки имрӯз дар забони адабии меъёрӣ мустаъмаланд, вохӯрдаанд. Дар рафти кор диссертант ҷумлаҳои сертаркибро дар шакли нақша мушаххас овардааст.

“Вижагиҳои банди наҳвӣ дар “Қобуснома”” унвони ҳасли чаҳоруми боби дуюм мебошад. Ин ҳасл ба баррасии банди наҳвӣ, яъне воҳиди наҳвие, ки аз ҷумлаи мураккаб тоҷтару аз матн поинтар ё хурдтар аст ва мушоҳидашавии он дар “Қобуснома” бахшида шудааст. Муҳаққиқ қайд менамояд, ки дар асари пандуахлоқӣ банди яқлукhti наҳвӣ серистеъмол мебошад.

Ҳасли панҷуми боби дуюм – “Тарзу воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаб дар “Қобуснома”-и Унсурмаолии Кайковус”, ба воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ бахшида шудааст. Дар ин ҳасл як гурӯҳи воситаҳои грамматикӣ ва луғавию оғозӣ оварда шудаанд, ки дар алоқаи ҳиссаҳои таркиби ҷумлаҳои мураккаб ёрӣ мерасонанд: 1) пайвандакҳо, 2) интонатсия, 3) эллипсис, 4) мутобиқати шаклҳои феълӣ, 5) тартиби ҳиссаҳои ҷумлаи мураккаб, 6) калимаҳои ҳамнисбат, 7) аъзоҳои умумии ҳиссаҳо; такрор; мувозии соғтор; 8) ҷонишинҳои энклитикӣ; 9) артикли номуайянии –

е. Ин воситаҳои алоқа дар диссертатсия вобаста ба мансубияташон ба навъҳои ҷумлаҳои мураккаб ва қорбасти онҳо дар “Қобуснома” хеле возеҳ таҳлил гардидаанд.

Дар автореферат низ фишурдаи таҳқиқот оварда шуда, тавсияҳо барои истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ ҷой дода шудаанд. Муҳимтарин вижагиҳои диссертатсия дар таълифоти диссертант инъикос гардидаанд, ки мақолаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар автореферат бо тартиби муайян оварда шудаанд.

Диссертатсияи Давлатов А.Н. маводи илмӣ мукамалро барои соҳаи забоншиносӣ дар бар мегирад ва дар ҷамъ намудани маълумоти он саҳми диссертант назаррас мебошад. Бо вучуди ин, дар рафти таҳия ва омода намудани он як қатор камбудиву норасоӣҳо аз ҷониби муаллиф ҷой дода шудаанд, ки дар поён ғалатҳоро нишон хоҳем дод:

1. Зимни ҷоп ва таҳияи мундариҷаи қор ба ғалатҳои техникӣ роҳ дода шудааст, ки аз ин лиҳоз номувофиқатӣ дар рақамгузори қисматҳо мушоҳида гардид.
2. Дар диссертатсия ба ғалатҳои имлоӣ, услубӣ ва техникӣ роҳ дода шудаанд:
 - а) Ғалатҳои имлоӣ: дар саҳифаҳои 4, 5, 6, 15, 19, 21, 25, 29, 30, 33, 45, 47, 48, 49, 50, 55, 119, 122, 137, 143, 152.
 - б) Ғалатҳои услубӣ: дар саҳифаи 14 дар ҷумлаи охири сархати аввал калимаи **метавонад** афтидааст.
 - в) Ғалатҳои техникӣ: Воҳидҳои забонӣ (саҳ. 30, 57, 62, 65, 63, 66, 108) ва мисолҳо зимни номбар шудан дар андешаронии муаллиф бо ранги сиёҳ ҷудо карда шаванд.
3. С.36-37 қолаби ҷумлаи дутаркибаи номӣ ёдовар шудааст, аммо дар ҷумлаҳои “Шоир некӯ мегӯяд” (с.36) ва “Бар асари бозаргон бирафт” (37) феъли номӣ дида намешавад.
4. Дар саҳифаҳои 41, 42, 43 дар таҳлили ҷумлаҳо иштибоҳ мушоҳида гардид.

5. Зимни овардани ному насаби олимону забоншиносон тартиби алифбо ва принципи ягона риоя карда шавад.

6. Рӯйхати адабиёт ниёз аз ғалатҳои имлоиву техникӣ ороӣ нест.

Ба камбудӣ ва норасоҳои зикргардида нигоҳ накарда, кайд кардан бамаврид аст, ки арзиши диссертатсия кам намегардад ва диссертатсияи Давлатов А.Н. таҳти унвони **“Вижагиҳои наҳви “Қобуснома”-и Унсуролмаолии Кайковус”** кори илмии баанҷомрасида махсуб меёбад, ки ба талаботи КОА Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ мебошад. Муаллифи рисолаи Давлатов А.Н. барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.01. – Забони тоҷикӣ сазовор аст.

Тақриз дар ҷаласаи кафедраи забони тоҷикии факултети филологияи тоҷики Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, суратҷаласаи № 10/2 аз 23.05.2022 с. тасдиқ гардидааст.

Раисиқунанда: н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи забони тоҷикии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

**Усмонова Мунаввара
Холиқовна**

Ташхисгар, н.и.ф., дотсент

**Абдуллоева Гулрухсор
Зиёдуллоевна**

Котиби илмӣ:

**Ғулумалиева Рузафзун
Қувватбекона**

**Имзои М.Х.Усмонова, Г. Ф.Сафарова
ва Р.Қ.Ғулумалиева ро тасдиқ мекунам:
мудири шуъбаи кадрҳои
ДДЗТ ба номи Сотим Улуғзода**

Начмуддинов Ш.М.

734003, ш. Душанбе,
К.Муҳаммадиев 17/6
тел.: (992 37) 232-51-04
E-mail: ddzt@ddzt.tj

Сомона: www.ddzt.tj